

Бидик А.Г.,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін

Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу

Тернопільського національного економічного університету

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЛІДАРНОГО РІВНЯ ОБНОВЛЕНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Бидик А.Г. Принципи функціонування солідарного рівня оновленої пенсійної системи України. В статті наголошено про значимість пенсійної реформи 2017 року, актуальність та необхідність її продовження, наведено дані, що характеризували основні параметри стану пенсійного забезпечення до проведення реформаторських дій в пенсійній сфері, узагальнено основні її зміни після першого етапу урядової пенсійної реформи, а також визначено низку принципів, на дотримання яких претендує солідарний рівень оновленої пенсійної системи України.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійне забезпечення, реформування пенсійної сфери, пенсійне страхування.

Бидик А.Г. Принципы функционирования солидарного уровня обновленной пенсионной системы Украины. В статье указано о значимости пенсионной реформы 2017 года, актуальность и необходимость ее продолжения, приведено данные, которые характеризовали основные параметры состояния пенсионного обеспечения до проведения реформаторских действий в пенсионной сфере, обобщено основные ее изменения после первого этапа правительственной пенсионной реформы, а также определено ряд принципов, на соблюдение которых претендует солидарный уровень обновленной пенсионной системы Украины.

Ключевые слова: пенсионная система, пенсионное обеспечение, реформирование пенсионной сферы, пенсионное страхование.

Bydyk A.G. The principles of functioning of solidarity level of updated Ukrainian pension system. In this article stressed about significance of pension reform in 2017, relevance and necessity of proceeding, data are shown and characterized the main parameters of retirement benefits before the pension reformations, generalized the main changes after the first stage of government pension reform and defined a principles, on which compliance pretends solidarity level of updated Ukrainian pension system

Keywords: pension system, retirement benefits, reforming in the pension sector, pension insurance, social welfare.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблеми пенсійної системи мають загальнонаціональний характер, виступають окремим видом проблем національної економіки, проте вкрай важливим та значущим індикатором її стану. Незадовільний для більшості громадян рівень існуючого в країні пенсійного забезпечення є одним із тривалих найболючіших питань українського суспільства. Чим складніший фінансовий стан та масштабніший обсяг дефіциту Пенсійного фонду України, тим частіше науковцями та практиками обговорюються питання необхідності впровадження системної глибокої пенсійної реформи, проведені у 2017 році параметричні зміни пенсійної системи є лише одним із етапів її неминучої еволюції.

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Стану вітчизняної сучасної пенсійної системи, фінансового забезпечення пенсійного соціального страхування в Україні присвячено значну кількість досліджень науковців та експертів, таких як Авчухової А., Дудіна В., Закірової С., Кириленко О., Ковалю О., Малецької О., Мельничука В., Пищуліної О., Нечай А., Онуфрик М., Павловського А., Савченко О., Третьякової Г., Устенко О., Харазішвілі Ю., Черненюка К., Федоренко А., Щербини В. та інших. В працях,

опублікованих за останній час Н. В. Мартиненко надає авторське визначення розвитку пенсійної системи України, пропонує його перспективні напрями завдяки впровадженню у практику нової моделі взаємовідносин між державою, роботодавцями та працівниками [1]. Я.В. Дробот та Н.В. Резніченко обґрунтовують необхідність реформування пенсійної системи України, підвищення її фінансової стійкості та пошуку нових джерел фінансування [2]. О.Ю. Минюк та Д.І. Минюк розглядають нормативно-правову базу щодо регулювання пенсійного забезпечення в Україні, надають її характеристику [3]. В.С. Трифонов та Г. О. Шебалков досліджують діючу в Україні систему пенсійного забезпечення, проводять аналіз окремих параметрів пенсійної реформи та виявляють впливові чинники економічного забезпечення соціально-економічного розвитку в Україні до 2020 року [4]. І хоча всі автори порушують актуальні проблеми недостатнього соціального захисту українських пенсіонерів, питання існуючого в країні недосконалого пенсійного забезпечення, обґрунтовують необхідність глибокого реформування вітчизняної пенсійної системи, не в повному обсязі узагальнено основні зміни параметрів сучасного стану пенсійного забезпечення та не визначено принципи функціонування оновленої пенсійної системи України.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є наведення даних, що характеризували основні параметри стану пенсійного забезпечення до проведення реформаторських дій в пенсійній сфері, узагальнення основних її змін після першого етапу урядової пенсійної реформи, а також визначення низки принципів, на дотримання яких претендує оновлена пенсійна система України.

Виклад основного матеріалу. Спроби здійснити ефективну пенсійну реформу в Україні тривають вже 25 років. Проведення реформи ускладнювало чимало об'єктивних та суб'єктивних факторів. Результату, який би задовольнив всіх учасників системи пенсійного страхування досі не досягнуто.

Перша спроба запровадження трирівневої пенсійної системи в Україні відбулася після прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у 2003 році [5], проте зміни найбільше зачепили лише її перший рівень – систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, другий рівень загальнообов'язкового накопичувального страхування так і не був введений в дію. Слід зазначити, що хоча протягом 2004-2009 років і відбулося запровадження третього рівня вітчизняної пенсійної системи – недержавного добровільного пенсійного страхування, проте в подальшому його функціонування так і не було розвинуто. Нажаль, прийняття такого потрібного для країни законодавчого акту не виправдало надії на покращення існуючої на той момент пенсійної системи, на вирішення питання ліквідації Пенсійного фонду України та запровадження обов'язкового накопичувального рівня пенсійного забезпечення.

Сьогодні в Україні продовжують свою дію перший та третій рівні пенсійної системи. Жоден з них далеко не досконалий. Солідарна система продовжує залишатися базовою частиною вітчизняної системи пенсійного забезпечення.

Реалізація нового етапу реформування пенсійної системи України мала призвести до ґрунтовних змін у функціонуванні солідарного рівня та стати початком запровадження механізму створення накопичувальних страхових пенсій. Головними цілями реформування було визначено вирішення фіскальних проблем Пенсійного фонду, зменшення його катастрофічного дефіциту, який на момент її прийняття перевищив 6,4% ВВП, забезпечення його бездефіцитності у середньостроковій перспективі завдяки збільшенню тривалості страхового стажу та мінімального розміру страхових внесків із легальної заробітної плати, збереження можливості солідарного пенсійного забезпечення та продовження існування системи державного соціального пенсійного страхування, у зв'язку з цим – формування достатньої фінансової бази для виплати пенсій, стабілізація національної економіки тощо.

На момент прийняття Закону про реформування пенсійної системи у жовтні 2017 року, вона характеризувалася хаотичною організацією, знаходженням в стані хронічного глибокого дефіциту, наявністю більше ніж 20 законів, що безсистемно регулювали непрозорі існуючі в країні правила призначення, нарахування та виплати пенсій різним категоріям працюючих громадян. Пенсійна система гостро потребувала кардинального реформування та приведення до ладу.

Крім того, проведення в Україні пенсійної та земельної реформ було передбачено ключовими пунктами списку вимог МВФ для продовження надання фінансової допомоги та виділення Україні чергових траншів в рамках підписаного Меморандуму співпраці між Україною та МВФ. За програмою співпраці, виділення п'ятого траншу було передбачено здійснити ще в першій половині літа 2017 року, проте у зв'язку із затримкою проведення як пенсійної, так і земельної реформ було відкладено на більш пізні терміни. Проведення в Україні «збалансованої пенсійної реформи, яка буде відповідати інтересам держави і громадян України і гарантувати справедливі високі стандарти соціального забезпечення» [6] стало принциповим питанням не лише для українського суспільства, але і для керівництва МВФ.

Не дивлячись на значну кількість негативних чинників, 11 жовтня 2017 року розпочав свою дію новий етап реформування вітчизняної пенсійної системи – урядова Пенсійна реформа. На момент її прийняття, в Україні спостерігалися (цифрові дані наведено станом на 1 квітня 2017 р.):

- постійне зростання дефіциту Пенсійного фонду – його розмір становив 143 млрд. грн., порівняно з попереднім фінансовим роком він збільшився на 48 млрд. грн., при цьому Україна була однією з небагатьох країн світу, обсяг пенсійних виплат якої у 2017 році був запланований на рівні 15 % від ВВП;

- високий рівень тінізації економіки, наявність катастрофічного прихованого безробіття, недостатній рівень охоплення обов'язковим державним соціальним страхуванням, що дозволяло окремим категоріям

платників не сплачувати ЄСВ в передбачуваному законодавством розмірі: кількість осіб працездатного віку складала 18 млн; офіційно працюючих осіб – 16,4 млн, 12,5 млн з яких сплачували ЄСВ;

- зниження ставки ЄСВ у 2016 році з 34,7% до 22% від мінімальної заробітної плати, що поряд з іншими чинниками викликало зменшення обсягу надходжень до Пенсійного фонду та зростання його дефіциту;

- наявність значних за обсягом, незабезпечених власними страховими внесками видатків Пенсійного фонду – лише 75% видатків спрямовувалось на виплату страхових пенсій, 25% – на виплату інших видів пенсій, соціальних доплат та адміністративні витрати;

- докорінно негативні зміни демографічної структури населення на відміну від тієї, що існувала у 80-90-х роках ХХ століття, коли кількість працюючих громадян в кілька разів перевищувала кількість пенсіонерів, яких вони утримували завдяки функціонуванню державної солідарної системи – в країні на початок 2017 року налічувалось 12 млн пенсіонерів, що утворювало майже третину населення України;

- хронічне перевищення зростання номінальної заробітної плати працюючих при одночасному зменшенні темпів зростання ВВП, зменшення темпів зростання номінальної заробітної плати над темпами збільшення пенсійних виплат, відсутність економічного підґрунтя для зростання окремих (пільгових, спеціальних) пенсій;

- розмір середньої пенсії по Україні дорівнював 1828 грн. одночасно з існуванням широкого спектру пільгових та привілейованих пенсій, а також можливості раннього виходу на пенсію для окремих категорій громадян та видів зайнятості;

- надзвичайно низький рівень пенсійного забезпечення більшості українських пенсіонерів, 8 млн з яких отримувало мінімальну пенсію у розмірі 1312 грн. (з травня 2017 року), яка становила лише біля 50% вартості прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб, що було свідченням існування в країні ганебного масштабного явища – бідності осіб похилого віку;

- найнижчий вік виходу на пенсію українських громадян, відсутність взаємозв'язку між розміром отримуваної пенсії та тривалістю сплати внесків до Пенсійного фонду;

- дискримінація пенсіонерів залежно від року виходу на пенсію – при однаковій кількості страхового стажу та заробітної плати розмір їх пенсії міг відрізнятися більше, ніж у 3 рази;

- наявність складного порядку розрахунку пенсії, що включав різноманітні коефіцієнти, надбавки, суми індексації та не відображав залежність величини майбутньої пенсії від заробітної плати;

- відсутність практики осучаснення пенсій, останнє з яких було проведене у травні 2012 року на відміну від дев'ятиразового підвищення мінімальної заробітної плати за цей період часу;

- необхідність сплати податку працюючими пенсіонерами за ставкою 15%; в подальшому, рішенням Конституційного суду України від 27 лютого 2018 року було визнано положення Податкового кодексу про оподаткування пенсій неконституційним;

- наявність політичного популізму, яке дозволяло маніпулювати представникам української влади різних часів штучною зміною розміру мінімальної пенсії, зокрема, під час виборчих перегонів та пошуку електоральної підтримки серед осіб пенсійного віку;

- необхідність підвищення ефективного пенсійного віку на вимогу МВФ [7; 8; 9; 10].

Наведені дані свідчать, що стан існуючого в Україні пенсійного забезпечення досяг свого катастрофічного рівня, що стало головною причиною проведення реформаторських дій в пенсійній сфері.

13 липня 2017 року Верховною Радою України був підтриманий у першому читанні представлений урядом законопроект № 6614 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій». 3 жовтня 2017 року у другому читанні після внесення біля 500 поправок він був

ухвалений 288 голосами народних депутатів Верховної Ради, а 8 жовтня 2017 року – підписаний Президентом України Петром Порошенко.

Реформаторські дії в сфері організації пенсійного забезпечення призвели до таких змін:

- запрогнозовано поступову ліквідацію дефіциту Пенсійного фонду, його функціонування як бездефіцитного (починаючи з 2024 року) та перетворення солідарної системи на самодостатню та ефективну;

- відмінено додаткове оподаткування пенсій працюючих осіб пенсійного віку завдяки скасуванню 15% податку, який сплачували працюючі пенсіонери;

- збільшено вік виходу на пенсію та термін наявності необхідного для виходу на пенсію страхового стажу та сплати ЄСВ, що спонукає громадян та суб'єктів підприємництва до уникнення тіньової економіки та виплати доходів, які підлягають оподаткуванню, іншими словами, сприяє масштабній легалізації трудових відносин;

- проведено осучаснення пенсій більше ніж для половини українських пенсіонерів, що спрямоване на ліквідацію їх дискримінації залежно від календарної дати виходу на пенсію та відновлення принципу соціальної справедливості при обчисленні пенсій;

- уніфіковано пенсійне законодавство завдяки розробленню єдиного порядку призначення та виплати пенсій для всіх категорій пенсіонерів (за виключенням військовослужбовців);

- скасовано особливі умови призначення пенсій за вислугу років окремим категоріям працівників в галузі освіти, охорони здоров'я, державної служби, працівників дипломатичної служби, прокурорів та суддів, депутатів, соціального захисту та інших пільгових категорій працівників, які раніше мали таке право, окрім військовослужбовців та запроваджено єдині правила призначення пенсій для всіх категорій працівників – залежно від величини сплачених страхових внесків та тривалості страхового стажу; для шкідливих та важких виробництв, для працівників яких збережений пільговий вихід на пенсію, передбачено збільшення ставки ЄСВ на 15% та 7%;

- запроваджено практику автоматичної щорічної індексації пенсій відповідно до показників інфляції та зростання середньої по країні заробітної плати, проте лише з 2021 року;

- розроблено порядок компенсації страхового стажу у випадку його недостатності, що дозволяє особі або допрацювати необхідну кількість років, або придбати необхідну тривалість страхового стажу, проте не більше ніж за п'ять років; визначено вартість одного місяця страхового стажу, яка становить подвійний розмір ЄСВ – 1408 грн;

- заплановано введення в дію накопичувальної системи пенсійного страхування з 1 січня 2019 року, враховуючи вікові категорії працюючих осіб [11].

Разом з тим, нові зміни у пенсійному законодавстві:

- докорінно не змінюють діючу систему пенсійного забезпечення, лише дозволяють вирішити окремі проблеми та коригують окремі вектори її дії;

- призвели до значного зростання віку виходу на пенсію при одночасному зниженні показників середньої тривалості життя, а також – до збільшення розміру необхідного для нарахування пенсії страхового стажу (з 2028 року – до 35 років). Наявність гнучкого коридору виходу на пенсію є свідченням прихованого підвищення пенсійного віку;

- встановлений неприйнятний для суспільства рівень мінімальної пенсії, який повинен бути вищий за рівень прожиткового мінімуму;

- змінено формулу розрахунку величини пенсії через зниження коефіцієнта оцінки страхового стажу з 1,35 до 1 для проведення осучаснення пенсій, що призвело до суттєвого (на 35%) зменшення розміру пенсій для тих, хто виходить на заслужений відпочинок після 1 січня 2018 року, отже, спостерігаємо не вигідні умови для нарахування пенсій для нових пенсіонерів;

- враховуючи знецінення національної валюти, розмір пенсійних виплат в доларовому еквіваленті продовжує знижуватися;

- скасовано індексацію пенсій у зв'язку із інфляцією, передбачену попереднім пенсійним законодавством – найближчим часом не буде здійснюватись автоматична індексація пенсій у зв'язку з інфляційними процесами. Перший після прийняття Закону перерахунок пенсій передбачається провести у 2019 році, введення першого автоматичного перерахунку пенсій (прив'язаного до індексів зростання цін та середньої зарплати) заплановано на 2021 рік;

- нове законодавство не пропонує альтернативи для громадян, які не є платниками ЄСВ – ті, хто його не сплачує, а також страховий стаж яких не перевищує 15 років, не можуть претендувати на отримання пенсії, а лише – на отримання соціальної допомоги, що призначається органами соціального захисту громадян (з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2010 року);

- механізм компенсації страхового стажу у випадку його недостатності передбачає а) необхідність продовження трудової діяльності. Враховуючи середню тривалість життя українців, а також стан їх здоров'я та працездатності після 60-ти років це може виявитись для багатьох з них проблематичним; б) вартість компенсації, яку особи мають сплатити у разі купівлі страхового стажу в разі його недостатності, для значної кількості осіб може виявитися доволі високою, що унеможливить її сплату, а відтак, і отримання ними пенсій;

- досі не розроблений механізм функціонування трирівневої пенсійної системи, не передбачені можливості для накопичення пенсій для молоді та осіб середнього віку, свою дію продовжують солідарний та добровільний накопичувальний рівні, проте впровадження обов'язкового накопичувального рівня так і не відбулося;

- не враховують наявні в країні негативні демографічні процеси, які свідчать про значне кількісне перевищення осіб, що в найближчі роки будуть виходити на пенсію порівняно з особами працездатного віку, які повинні сплачувати внески до Пенсійного фонду, що виступає джерелом виплати пенсій особам, які мають право на їх отримання.

Ознайомлення з положеннями Закону від 03.10.2017 року дозволяє стверджувати, що солідарний рівень оновленої пенсійної системи України під час свого функціонування претендує на дотримання таких принципів як:

- фінансової стабілізації – передбачає скорочення дефіциту Пенсійного фонду, що сприятиме зменшенню видатків із Державного бюджету на його збалансування та стабілізації національної економіки в цілому; передбачається протягом наступних 10-ти років зведення дефіциту фонду до нульової відмітки;

- справедливості – чим більший розмір страхових внесків і чим довший період їх сплати застрахованою особою, тим більшу за розміром пенсію вона буде отримувати;

- осучаснення – вирівнюється розрив між пенсіями, що були нараховані до 2012 року та призначаються сьогодні (будуть призначатися в подальшому), пенсійні виплати коригуються на рівень інфляції;

- детінізації – вимагає уникати виплати «сірої» заробітної плати, сприяє її виводу із тіні, легалізації трудових відносин, формуванню прозорих відносин між працівниками, роботодавцями та державою;

- мотивації – мотивує громадян до свідомої та активної участі у системі пенсійного страхування;

- особистої відповідальності – кожний громадянин несе персональну відповідальність за наявність у нього страхового стажу для можливості отримувати пенсійні виплати в подальшому;

- стимулювання до праці – спонукає громадян працювати як найдовше, отримуючи при цьому заробітну плату та одночасно сплачуючи пенсійні внески; громадяни мають можливість обирати, коли вони бажають залишити роботу та оформити пенсію.

Проте відкритими продовжують залишатись багато питань, зокрема, таке як дотримання принципу справедливості не лише для теперішніх пенсіонерів, а й для майбутніх. Вимоги до виходу на пенсію, її нарахування та зменшення

величини прогнозованих пенсійних виплат, включаючи коефіцієнт заміщення, стали суттєво жорсткішими для сьогоднішніх платників страхових внесків.

Як відомо, практикою економічно розвинених країн доведений факт неможливості достойного пенсійного забезпечення громадян лише завдяки функціонуванню солідарного рівня пенсійної системи.

Необхідність впровадження другого, обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи ні в кого не викликає сумнівів. Цей шлях є безальтернативним і для України. У випадку ефективного функціонування вітчизняної трирівневої системи пенсійного забезпечення особа пенсійного віку зможе отримувати пенсію з трьох різних джерел, якщо вона приймала активну участь у формуванні кожного з них. Проте дискусійними продовжують залишатися терміни та умови її практичної реалізації. Сьогодні Кабінетом міністрів було створено робочу групу, яка напрацьовує дорожню карту із запуску сектора обов'язкового накопичувального рівня. Передбачалося, що вона запрацює з 1 січня 2019 року, проте сьогодні терміни її введення в дію переносяться на більш пізній період.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи вищенаведене можна сказати, що кінцевим результатом реформаторських дій у сфері удосконалення пенсійного страхування громадян є кардинальна зміна основ функціонування пенсійної системи. Важливі питання, що стосуються організації розподільчого та накопичувального механізмів пенсійного забезпечення залишилися відкритими та потребують додаткових досліджень. Продовження проведення розпочатої урядом В. Гройсмана пенсійної реформи залишається актуальним питанням як для фінансової системи країни, її важливої складової – системи державного пенсійного страхування, так і для українських громадян. Суспільство сподівається, що здійснені зміни у функціонуванні державної системи обов'язкового пенсійного страхування і справді є лише першими кроками пенсійного реформування, якими український уряд не обмежиться та продовжить пошук і реалізацію подальших дієвих заходів у напрямі

покращення рівня життя українських теперішніх і майбутніх пенсіонерів, гарантування їх достойного матеріального забезпечення.

Список використаних джерел

1. Н. В. Мартиненко. Розвиток Пенсійної системи України: поняття та сутність. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. № 3 (34). С. 55-61.
2. Дробот Я.В., Резніченко Н.В. Проблеми та напрямки реформування пенсійної системи в Україні. *Фінансовий простір*. 2016. №1(21). С. 63-66.
3. Минюк О. Ю., Минюк Д.І. Пенсійна реформа в Україні: реалії та вимоги сьогодення. *Юридичний вісник*. 2017. №1(42). С.103-109.
4. Трифонов В.С., Шебалков Г.О. Пенсійний фонд у цифрах. *Молодий вчений*. 2017. №10(50). С. 1075-1079.
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
6. МВФ назвав вимоги з приводу пенсійної реформи в Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua>
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/
8. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>
9. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: www.msp.gov.ua/
10. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: www.pfu.gov.ua/
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2148-VIII/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>